

УДК 343.43

DOI 36919/3041-1149(Print).4.2024.64-69

П. В. Цимбал,*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
email: tsymbal52@meta.ua***ORCID ID 0000-0002-7244-4669;****Н. В. Завидняк,***здобувач вищої освіти,
Ірпінський фаховий коледж
економіки та права
email: Zavydniak@ukr.net***ORCID ID 0009-0001-2428-922X**

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ: ПОНЯТТЯ, ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ПЕРЕДУМОВИ (ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

Стаття присвячена комплексному дослідженню поняття торгівлі людьми, аналізу внутрішніх і зовнішніх передумов виникнення таких злочинів, висвітленню однієї з актуальних проблем людства. Досліджені історичні й етнонаціональні корені, появи такого негативного явища, як торгівля людьми. Проаналізовано судження й твердження різних науковців щодо попередження та протидії торгівлі людьми в Україні, методологічні засади здійснення превентивної роботи правоохоронними органами як України, так і міжнародних організацій.

Наголошено, що особливістю поняття торгівлі людьми досліджуються масштабність проблеми, групи ризику, національне та міжнародне законодавство в цій сфері. Також приділено значну увагу Національному механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми.

Виділено внутрішні та зовнішні причини торгівлі людьми, які містять у собі передумови: економічні, соціальні, психологічні, інформаційні, правові.

Зроблено висновок, що причинами та передумовами торгівлі людьми в Україні та світі є наслідки зростання безробіття, зменшення асигнувань на програми соціального захисту, зубожіння населення.

***Ключові слова:** торгівля людьми, рабство, жертва, правоохоронні органи, міжнародні угоди, кримінальне право.*

Постановка проблеми та її актуальність. Конституція України визнає та гарантує основні права, свободи людини й громадянина відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Стаття 29 Конституції України проголошує право на свободу й особисту недоторканність; ч. 1 ст. 33 закріплює право вільно пересуватися, вибирати місце перебування та проживання; ч. 1 ст. 43 гарантує свободу праці та право вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці, вибирати діяльність і професію, а ч. 2 цієї самої норми забороняє примусову працю. Ці правові свободи з'явилися в результаті історичного розвитку суспільства та міжнародно-правових приписів, однак, незважаючи на заборону світовим співтовариством і національним законодавством, торгівля людьми та використання примусової праці існують до сьогодні [1, с. 141].

Проблема торгівлі людьми має глибокі історичні й етнонаціональні корені. Здавна такі фундаментальні блага людини, як свобода та особиста недоторканність, були основними об'єктами посягань. Зазвичай це відбувалося під впливом історичних подій, коли значні території сучасної України перебували під владою загарбників (ідеться про монголо-татарське ярмо) або коли обмеження, а то й повна ліквідація можливості реалізації згаданих природних благ людини пов'язувалися з існуванням у державі певної форми правління (за часів абсолютної

монархії) чи відповідного режиму (в період тоталітаризму). Свобода й недоторканність людини також були об'єктом посягань з боку окремих осіб, які заробляли на цьому чималі гроші.

Проблема торгівлі людьми не визнає державних кордонів, не розрізняє вже розвинені держави та держави, що тільки розвиваються. Вона максимально адаптована й до бідності, й до розкоші, постає перед народами, які втягнуті у військові конфлікти та які живуть мирно.

Ю. І. Римаренко зазначає, що торгівлю людьми потрібно розглядати як різновид і спосіб міжнародної міграції [6].

Торгівля людьми аналізується і як проблема розподілу трудових ресурсів. Розгляд проблеми крізь призму організації праці доходить висновку, що торгівля людьми є нічим іншим, як експлуатацією людини, примушуванням її до виконання певних трудових функцій. Вона тісно пов'язана з рабством, работоргівлею та експлуатацією проституції третіми особами.

Виникнувши на зорі людства (в античні часи), найбільшого розвитку й поширення торгівля людьми набула в рабовласницьку епоху, коли рабство та пов'язана з ним работоргівля були офіційною політикою багатьох країн. Підтвердженням цього є ряд європейських документів. Наприклад, згідно з мирним договором 1713 р. з Іспанією Велика Британія отримала легальне право на ввіз негрів-рабів у іспанські колонії в Америці. Період найбільшого розвитку работоргівлі припадає на XVIII ст. та перші дві третини XIX ст., коли в Америку було ввезено з Африки майже 15 млн рабів-негрів. На початку XX ст. рабство в його класичному стані поступово почало зникати, модифікуючись у звичаї та інститути, подібні до нього за своєю сутністю, а саме:

1. Боргова кабала, тобто статус або становище, яке виникає внаслідок закладу боржником у забезпечення боргу своєї особистої праці або праці, залежної від нього особи, якщо цінність виконуваної роботи, що належно визначається, не зараховується в погашення боргу або якщо тривалість цієї роботи не обмежена й характер її не є визначеним.

2. Закріпачення, тобто статус або становище орендаря, який унаслідок закону, звичаю чи угоди змушений жити та працювати на землі, що належить іншій особі, й виконувати певну роботу для такої іншої особи за винагороду або без такої та не може змінити цей свій стан.

3. Будь-який інститут чи звичай, унаслідок якого: а) жінку обіцяють видати або видають заміж без права відмови з її боку її батьки, опікун, сім'я чи будь-яка інша особа або група осіб за винагороду грішми чи натурою; б) чоловік жінки, його сім'я чи його клан мають право передати її іншій особі за винагороду або в інший спосіб; в) жінка після смерті чоловіка передається в спадок іншій особі.

4. Будь-який інститут чи звичай, унаслідок якого дитина або підліток молодше 16 років передається одним або обома своїми батьками чи своїм опікуном іншій особі за винагороду або без такої з метою експлуатації цієї дитини чи підлітка або його праці.

З'ясовано, що здавна торгівля людьми була вигідним промислом, який підтримувався державами та приносив країнам значний прибуток, і не існувало жодних нормативних перепон заборон щодо здійснення такої діяльності. Але розвиток економічних відносин і моралі суспільства сприяв тому, що торгівля людьми отримала засудження й осуд.

У період XVII–XVIII століть починають формуватися перші норми, які визначають торгівлю людьми як злочин, але ці спроби в більшості випадків мають лише декларативний характер. Проте ці норми були значним проривом у розвитку суспільства загалом і кримінального права зокрема.

Перші кроки були зроблені 1815 р. на Віденському конгресі, підсумком роботи якого стало ухвалення спеціальної Декларації про припинення торгівлі неграми.

У XIX ст. під торгівлею людьми розумілась лише торгівля рабами з Африки. Прикладом може слугувати Генеральний акт про припинення торгівлі неграми в східних водах і на африканському континенті, ухвалений на Брюссельській конференції 1890 р.

Упродовж XIX–XX століть у міжнародному договірному праві формують такі елементи заборони рабства та торгівлі людьми: встановлення й закріплення на міжнародному рівні складових таких понять, як «работоргівля» та «рабство» (застосування рабської праці, поневолення, перевезення, купівля, продаж тощо); констатація того, що рабство й торгівля людьми не обмежуються лише «африканськими неграми»; введення взаємного контролю держав за

перевезеннями, які відбуваються на території різних країн, що дає змогу співробітництва між державами через запобігання й подолання цього явища; створення міжнародних органів щодо боротьби з рабством і торгівлею людьми; укладання таких міжнародно-правових договірних зобов'язань, які в подальшому мали значний вплив через подолання цього явища.

Перші міжнародні угоди про співробітництво були укладені 1904 та 1910 років, потім змінені й суттєво доповнені конвенціями 1921 і 1933 років.

До них належать:

1. Міжнародний договір від 18 травня 1904 р. про боротьбу з торгівлею білими рабниками із змінами, внесеними у нього Протоколом, затвердженим Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 3 грудня 1948 року.

2. Міжнародна конвенція від 4 травня 1910 р. про боротьбу з торгівлею білими рабниками із змінами, внесеними в неї вищезазначеним Протоколом.

3. Міжнародна конвенція від 30 вересня 1921 р. про боротьбу з торгівлею жінками і дітьми із змінами, внесеними в неї Протоколом, ухваленим Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 жовтня 1947 року.

4. Міжнародна конвенція від 11 жовтня 1933 р. про боротьбу з торгівлею повнолітніми жінками із змінами, внесеними в неї зазначеним Протоколом.

5. Складений 1937 року Лігою Націй проект конвенції, який розширив коло дії зазначених вище актів.

Нині в законодавстві України визначено поняття торгівлі людьми, однак у науці єдиного погляду про зміст торгівлі людьми немає. На основі аналізу існуючих на сьогодні міжнародно-правових доктринальних, наукових дефініцій під торгівлею людьми доцільно розуміти вербування, перевезення, передачу, утримання або приховування особи, здійснювані з метою її подальшої експлуатації.

Тлумачний словник з української мови «торгівлю» трактує як продаж / купівлю товарів [4].

На думку О. Краєвської та Н. Базів, торгівля людьми набула ознак глобальної проблеми всього людства, оскільки вона, як вважають ці науковці, з якими також погоджуємось: 1) являє собою загальнолюдську проблему; 2) має об'єктивний чинник розвитку людства в багатьох регіонах планети; 3) може бути вирішена лише скоординованими діями не окремих держав / їхніх груп, а всіх народів [6, с. 111–117].

Існує декілька визначень поняття «торгівля людьми».

Торгівля людьми – протизаконна торгівля в цілях комерційної сексуальної експлуатації або примусової праці – сучасна форма рабства. Ця діяльність є найшвидше зростаючою кримінальною діяльністю в світі та пов'язана з незаконною торгівлею зброєю як другою за величиною після торгівлі наркотиками. Відповідно до Кримінального кодексу України визнається злочином [11, с. 964].

Згідно із Законом України «Про протидію торгівлі людьми» торгівля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, зокрема сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що, відповідно до Кримінального кодексу України, визнаються злочином [2].

На сьогодні міжнародна спільнота сформулювала визначення поняття «торгівля людьми» в одному з найважливіших міжнародних документів у зазначеній сфері – Палермському протоколі «Про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї», який доповнив Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року [3]. На світовому рівні торгівля людьми визнана такою, що суперечить загальновизнаним нормам і принципам міжнародного права, передбаченим Загальною декларацією прав людини 1948 р. та іншими міжнародними документами.

Існує багато причин торгівлі людьми, які є комплексними та взаємопов'язаними.

Варто виділити внутрішні та зовнішні причини торгівлі людьми.

До внутрішніх причин торгівлі людьми можна віднести такі передумови: економічні, соціальні, психологічні, інформаційні, правові.

Економічні передумови – це: економічна нестабільність у державі; наявність тіньової економіки; деформація у сфері розподілу благ; порушення принципів соціальної справедливості; соціальна нерівність у країні; високий рівень безробіття в країні; обмеженість можливостей працевлаштування; низький рівень матеріальних доходів населення; низький рівень життя більшої частини населення, насамперед молоді; несприятливі побутові умови; матеріальна зацікавленість.

Соціальні передумови – це: склад сім'ї (реструктурованість, багатодітність тощо); розлучення; стосунки в сім'ї (відсутня батьківська опіка над дітьми); наявність насильства в сім'ї; авторитарна поведінка батьків (жорстоке поводження та занедбаність часто з боку батьків, членів родини або оточення); очікування фінансової допомоги від одного з членів сім'ї; виїзд членів родини за кордон; девіантна поведінка батьків (вживання алкоголю, наркотичних речовин і залежність від них, кримінальна діяльність); низький рівень освіти; слабкі професійні навички.

Психологічні передумови – це викривлення моральних цінностей значної частини населення та їхня деформація, що обумовлено рядом причин: неблагополуччя в родині; бездоглядність або надмірно жорсткий контроль, який провокує протест, незалежно від статків родини; порушення емоційних контактів із членами родини; недоліки статево-рольового виховання; несформованість позитивного образу «Я»; система цінностей у батьківській сім'ї; відсутність духовних принципів; бажання ствердитися за рахунок іншого; кризовий стан, у якому перебувають українські громадяни та який призвів до зниження самозахисту, погіршення психологічного самопочуття людей.

Інформаційні передумови – це: погана обізнаність українських громадян щодо можливостей працевлаштування й перебування за кордоном та їхні наслідки; публікації багатообіцяючої реклами в пресі й неправдива «агітація»; низька обізнаність щодо прав людини; соціальні стереотипи виховання тощо.

Правові передумови – це: відсутність належної системи захисту потерпілих; недостатня захищеність українських громадян від кримінальних рук «торгівців людьми» як в Україні, так і за її межами; недостатнє покарання злочинців [8].

Зовнішніми чинниками торгівлі людьми, як вважає один із дослідників цього питання О. В. Святун, є: недієва система протидії торгівлі людьми у світі; попит на торгівлю людьми; наявність можливостей для торгівців людьми; пропозиція, наявність потенційних жертв [9].

Недієва система протидії торгівлі людьми у світі – це: відкриття кордонів, спрощення можливості для подорожування; невідповідність міжнародної нормативно-правової бази щодо запобігання торгівлі людьми та захисту потерпілих осіб реальним умовам, брак механізмів реалізації законів; корумпованість відповідальних органів, які забезпечують дотримання законності; неузгодженість міграційної політики з реаліями ринку праці в країнах; лояльне законодавство до занять проституцією в багатьох країнах світу; формування міжнародних кримінальних об'єднань; інтернаціоналізація тіньової економіки тощо.

Попит на торгівлю людьми – це: обумовлення існування попиту на низькооплачувану працю та комерційну сексуальну експлуатацію, особливо на експлуатацію дітей; забезпечення на працю у галузях, де основне населення не хоче працювати через ряд причин, зокрема через небезпечні умови праці.

Наявність можливостей для торгівців людьми – це: фінансові винагороди за торгівлю людьми; безкарність за вчинення злочинів, мінімальний ризик настання негативних наслідків для самих торгівців; відсутність справедливості для потерпілих і потенційних жертв, яка дає змогу торгівцям маніпулювати своєю безкарністю.

Пропозиція, наявність потенційних жертв – це: бідність та економічна нерівність між країнами й регіонами; обмеження пропозиції щодо працевлаштування всередині своїх країн; наявність війн чи збройних конфліктів; відсутність реєстрації під час народження, легального статусу та громадянства значної частини населення, особливо національних меншин [10].

Висновки. Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що термін «торгівля людьми» передбачає різні види та форми експлуатації людини, які наводяться як міжнародними нормативно-правовими документами, так і законодавством України.

Жертвами торгівців людьми може стати будь-яка особа, незалежно від віку та статі. Це незаміжні жінки, самотні матері, розлучені особи; молодь, діти вулиці, діти-сироти, вихідці з неблагополучних сімей; сільське населення; внутрішньо переміщені особи; іноземні громадяни – трудові мігранти; особи, які зазнали насильства, зокрема сексуального; бідні, малозабезпечені особи; особи з проблемами психічного здоров'я.

Найбільш вразливими до торгівлі людьми категоріями населення є: жінки у віці 18–26 років, насамперед незаміжні; чоловіки у віці 25–60 років; діти у віці 13–18 років.

Причини та передумови торгівлі людьми в Україні з'явилися як наслідок зростання безробіття, зменшення асигнувань на програми соціального захисту, зубожіння населення. Низький рівень доходів штовхає громадян України на пошуки роботи за кордоном навіть без знання мови й правових знань, без кваліфікації, на нелегальних умовах, що водночас зумовлює їхній перехід до груп ризику. Так, 2012 року за допомогою до Міжнародної організації з міграції звернулись 945 жертв торгівлі людьми з України. Органами внутрішніх справ України впродовж 2012 року виявлено 155 фактів торгівлі людьми, установлено 187 потерпілих від торгівлі людьми, зокрема 124 жінки, 14 неповнолітніх і малолітніх. Іншими правоохоронними органами України припинено діяльність 34 злочинних груп загальною чисельністю 82 особи [5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вересня 2011 року № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 19–20. Ст. 173. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>
3. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітряю) : Закон України від 4 лютого 2004 р. № 1433-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 19. Ст. 263.
4. Великий тлумачний словник української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, 2007. 1736 с.
5. Звіт про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми у 2012 році (підготовлено Міністерством соціальної політики України). URL : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
6. Краєвська О., Базів Н. Торгівля людьми як глобальна проблема сучасності. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. Випуск 31. С. 111–117.
7. Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому аспекті. У 2 кн. / Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв (відп. ред.) ; за ред. Ю. С. Шемшученка. К., 2001. Кн. 1.
8. Пунда А. В. Основні причини та передумови торгівлі людьми в Україні. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=668>
9. Святун О. В. Європейські механізми боротьби із торгівлею людьми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.11 «Міжнародне право». К. : Б. в., 2005. 18 с.
10. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб. / К. Б. Левченко, Л. Г. Ковальчук, О. А. Удалової та ін. К. : Агентство «Україна», 2011. 292 с.
11. Торгівля людьми / Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 13 : Кримінальне право / В. Я. Тацій (відп. ред.) та ін. 2017. С. 964. ISBN 978-966-937-261-1

REFERENCES

1. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. St. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Pro protydiyuu torhivli lyud'my : Zakon Ukrayiny vid 20 veresnya 2011 roku № 3739-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)*. 2012. № 19–20. St. 173. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>

3. Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi Orhanizatsiyi Ob"yednanykh Natsiy proty transnatsional'noyi orhanizovanoyi zlochynnosti ta protokoliv, shcho yiyi dopovnyuyut' (Protokolu pro poperedzhennya i pryypynennya torhivli lyud'my, osoblyvo zhinkamy i dit'my, i pokarannya za neyi i Protokolu proty nezakonnoho vvozu mihrantiv po sushi, moryu i povitryu) : Zakon Ukrayiny vid 4 lyutoho 2004 r. № 1433-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2004. № 19. St. 263.
4. Velykyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy / ukl. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv, 2007. 1736 s.
5. Zvit pro stan realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi protydyi torhivli lyud'my u 2012 rotsi (pidhotovleno Ministerstvom sotsial'noyi polityky Ukrayiny). URL : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
6. Krayevs'ka O., Baziv N. Torhivlya lyud'my yak hlobal'na problema suchasnosti. *Visnyk Lvivs'koho universytetu. Seriya mizhnarodni vidnosyny*. 2012. Vypusk 31. C. 111–117.
7. Nelehal'na mihratsiya ta torhivlya zhinkamy u mizhnarodno-pravovomu aspekti. U 2 kn. / Yu. I. Rymarenko, Ya. Yu. Kondrat'yev (vidp. red.) ; za red. Yu. S. Shemshuchenka. K., 2001. Kn. 1.
8. Punda A. V. Osnovni prychny ta peredumovy torhivli lyud'my v Ukrayini. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=668>
9. Svyatun O. V. Yevropeys'ki mekhanizmy borot'by iz torhivleyu lyud'my : avtor. dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.11 «Mizhnarodne pravo». K. : B. v., 2005. 18 s.
10. Sotsial'no-pedahohichni osnovy protydyi torhivli lyud'my ta ekspluatatsiyi ditey : navch.-metod. posib. / K. B. Levchenko, L. H. Koval'chuk, O. A. Udalovoyi ta in. K. : Ahentstvo «Ukrayina», 2011. 292 s.
11. Torhivlya lyud'my / Velyka ukrayins'ka yurydychna entsyklopediya. U 20 t. T. 13 : Kryminal'ne pravo / V. Ya. Tatsiy (vidp. red.) ta in. 2017. S. 964. ISBN 978-966-937-261-1

P. V. Tsymbal, N. V. Zavydniak. HUMAN TRAFFICKING: CONCEPT, INTERNAL AND EXTERNAL PREREQUISITES (HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS)

The article is devoted to a comprehensive study of the concept of human trafficking, analysis of the internal and external prerequisites for the occurrence of such crimes. To highlight one of the urgent problems of humanity. The historical and ethno-national roots, the emergence of such a negative phenomenon as human trafficking are studied. The author analyzes the judgments and statements of various scientists on the prevention and counteraction to human trafficking in Ukraine, the methodological principles of preventive work by law enforcement agencies, both in Ukraine and international organizations.

It is emphasized that the peculiarity of the concept of human trafficking is the study of the scale of the problem, risk groups, national and international legislation in this area. Considerable attention is also paid to the National Mechanism for Interaction of Subjects Carrying Out Measures in the Field of Counteracting Human Trafficking.

Internal and external causes of human trafficking are highlighted, which include: economic prerequisites; social prerequisites; psychological prerequisites; information prerequisites; legal prerequisites.

It is concluded that the causes and prerequisites of human trafficking in Ukraine and the world are the consequences of increasing unemployment, reducing allocations for social protection programs, and impoverishment of the population.

Keywords: *human trafficking, slavery, victim, law enforcement agencies, international agreements, criminal law.*

Стаття надійшла до редколегії 5 жовтня 2024 року